

Jiří Chmelař

Hospodářská a finanční politika Ferdinanda I. v Čechách

Abstrakt v českém jazyce

Hospodářské a finanční možnosti raně novověkého státu ovlivňovaly jeho vojenskou a zahraniční politiku, kulturu a mnohé další aspekty života jeho obyvatel. Nástup Ferdinanda na český trůn znamenal zásadní změny u zmíněných aspektů a chápat rok 1526 jako pouhou obměnu dynastie by bylo příliš zjednodušující. Ferdinand, druhorozený syn španělské infantky Jany a vládce bohatého Burgundska Filipa, se v mládí seznámil s rozvinutou správou, kterou po smrti svého děda císaře Maxmiliána začal aplikovat nejprve v dědičných rakouských zemích a po volebním vítězství roku 1526 i v Českém království. Vídeňský krvavý soud v roce 1522 ukázal, jak mladý král snáší dělbu moci a jaká je jeho představa o řešení sporu s poddanými.

Královská moc byla po mnohaleté vládě Jagellonců v Českém království velmi oslabená a většina pravomocí přešla na úzký okruh šlechtických elit, jejichž počínání vedlo k eskalaci napětí mezi šlechtou a královskými městy, které svou roli upevnily již v husitských bouřích o století dříve. Základem sporu bylo opět hospodářství, hlavně spor o právo várečné. Dále je nutné zmínit, že od roku 1490 sídlili Vladislav a později i Ludvík v Uhrách a do Českého království se vydávali pouze výjimečně. Konec českých Jagellonců nastal na uherském bojišti, kdy Ludvík utonul při útěku z moháčské bitvy v roce 1526. Ačkoli již v roce 1515 byly uzavřeny svatební smlouvy mezi Habsburky a Jagellonci, které byly stvrzené i dvojitou svatbou, české stavy odmítly uznat dědičné nároky Anny, manželky Ferdinanda.

Volební jednání bylo vedeno především v zákulisí, kdy se pretendenti trůnu snažili přísliby finančních odměn získat jednotlivé volitele nebo předáky šlechty. Sama šlechta předložila rozsáhlý seznam podmínek, které většinou potvrzovaly stávající stav, ale částečně jej i překonávaly. Šlechta předpokládala, že výnosy země zůstanou v zemi a král ponese veškeré náklady, které bude hradit z vlastních zdrojů. Ferdinandova představa však byla přesně opačná. Arcivévoda, resp. jím vybraní zástupci, s podmínkami souhlasili, protože jinak by jeho šance proti bavorské kandidatuře byly minimální. Nicméně ihned po volbě panovník začal proti těmto podmínkám vystupovat.

Královská hospodářská základna, tzv. komorní zboží, byla v rozkladu. Panovník nastupoval v zemi, kde zbylo pouze pět komorních panství (Poděbrady, Kolín, Křivoklát, Tachov a Kadaň), která ale byla dále povinována odvádět splátky z královských půjček. Nově objevené stříbrné doly v Krušnohoří srovnatelné ve vydatnosti rudy s prvopočátky

kutnohorských dolů byly ve šlechtických rukou. Král byl největším dlužníkem svých poddaných, přičemž splatnost těchto pohledávek byla stanovena již na rok 1527. Jistým úspěchem bylo, že si panovník již v průběhu volebního jednání vymohl posouzení oprávněnosti dluhů ve spolupráci se stavy. Nicméně výsledkem bylo, že král musel většinu korunovační daně použít na platby takovýchto dluhů.

Prvním Ferdinandovým úkolem byla tedy reorganizace správy hospodářské a finanční politiky. Inspiroval se Dvorskou komorou, byrokratickým úřadem založeným domácím řádem v lednu 1527 ve Vídni. Tak spatřila světlo světa Česká komora v březnu téhož roku. Smyslem činnosti tohoto úřadu bylo řešení všech hospodářských otázek, které úřad uznal za vhodné svého zájmu a které mohly vést ke zlepšení prosperity a prospěšnosti komorních statků v Čechách, Moravě, Slezsku, Horní a Dolní Lužici. Jednalo se o čistě královský úřad, nepodléhající dozoru stavů. Instrukce pro činnost Komory byla vydána Ferdinandem roku 1527 a později v letech 1530 a 1548, kdy reagovala na změny ve vývoji. Jedním z největších problémů nově vzniklého úřadu bylo, že většina stavovské obce na něj pohlížela s nedůvěrou a někdy jej i zcela ignorovala. Komora se musela obracet na krále s žádostí o podporu ve sporech s jinými úřady. Právě fond České dvorské komory představuje páteř předložené práce, protože představuje centrum královské hospodářské a finanční politiky.

Celá éra vlády Ferdinanda I. je poznamenána válkami s osmanskými Turky v Uhrách. Současně tyto představovaly největší zatížení královské poklady a hlavní a periodický argument pro získání vyšších daní na zemských sněmech. Současně nelze ignorovat i napětí ve Svaté říši římské, které několikrát propuklo ve vojenský konflikt.

Během celé vlády Ferdinanda lze doložit opakující se krize, které hraničily s insolventností země. První nastala již s nástupem Ferdinanda I. na český trůn a zlepšení pozorujeme až po roce 1530. Její příčinou byla nedostatečná hospodářská základna země, velké množství královských dluhů a odmítání České komory jako zástupce krále v hospodářských a finančních otázkách. Zlepšení přinesla až stabilizace hospodářství navýšením zisků, kupř. konfiskací šlikovských stříbrných dolů v Jáchymově, vypořádání se s většinou starých královských dluhů a uznání Komory. Stojí za zmínku, že s akutní pomocí České komoře přispěchal i nejvyšší purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu, který byl u Ferdinanda pro svou roli při volebním zápasu velmi neoblíbený. Současně stojí za zmínku, že se země musela vyrovnat s novým vpádem Osmanů do arcivévodství a obležením Vídně, jejímuž záchránění podřídil Ferdinand výnosy všech zemí.

Tricátá léta jsou významná především pokusem o změnu berního systému a právní úpravou důlního podnikání na směnu 1534. Tak zvaným Narovnáním o hory a kovy byla

upravena těžba drahých i barevných kovů a sjednocena legislativa dané problematiky. Panovník se vzdal určité části horního regálu a dovolil šlechtě plně se věnovat dolování tzv. nižších kovů, vesměs barevných. Tzv. vyšší kovy, tj. zlato a stříbro, si panovník vyčlenil pro sebe. Z našeho pohledu představuje změnu zásadní významu zrušení majetkové daně a zavedení daň z prodeje. Tím byla současně odstartována nová hospodářská krize, kterou lze vysledovat až do roku 1536. Nová daň vycházela ze španělské alcavaly, její další vzory byly ve Francii a Itálii. Ferdinandovým záměrem bylo vytvoření stálého finančního zdroje k hrazení nákladné mezinárodní i domácí politiky, tzn. zaplacení především uherské fronty, vykopení zastavených panství a důchodů. Předpokládalo se, že během tříletého období dosáhne odvod daně až půl miliónu zlatých. Daň z prodeje byla současně podporována šlechtou, protože se daňové břemeno přesouvalo na města. Plátcem daně se stával prodejce a nikoli producent z důvodu, aby nebyla ovlivněna sama produkce potravin. Hlavním zdrojem se měl stát prodej piva. Nicméně byla vybírána nedostatečně a spíše obecně ignorována, ačkoli pro ni bylo vytvořeno nové administrativně-byrokratické zázemí. Její výběr byl pozastaven již v roce 1535 a později byla zrušena. Nedostatečný výběr byl nahrazován půjčkami u domácích i zahraničních věřitelů, což vedlo k dalšímu zmenšování komorní základny státu. Nicméně je nutné konstatovat, že aktuální potřeba peněz byla půjčkami řešena velmi často.

Celá čtyřicátá léta lze charakterizovat jako dobu vzrůstajícího napětí jak na domácí, tak zahraniční politické scéně. Již v roce 1539 šlechta ústy Jana z Pernštejna, hejtmana moravského markrabství, v otevřeném dopise kritizovala dosavadní politiku krále a vysvětlovala, proč je panovník neoblíbený u svých poddaných. Vrcholem této krize bylo neúspěšné povstání části českých šlechticů a měst proti králi v roce 1547. Ještě je nutné zmínit jednu událost, která je taktéž důležitá pro předloženou práci. Jedná se o velký požár Prahy v roce 1541, který zasáhl i prostor Hradu, vč. kanceláře České komory. Došlo ke zničení drtivé většiny zemských dokumentů, které se týkaly různých aspektů, vč. hospodářství a finanční politiky. Písemný fond České komory musel být obnovován ve spolupráci s Dvorskou komorou, která zpět do Prahy posílala již jednou zaslané dokumenty k opisu nebo přímo opisy důležitých listin. Jak jsme se již zmínili, napětí mezi králem a stavy vyvrcholilo povstáním, jehož porážku plně využil Ferdinand ke změně rozložení sil a zisku majetků a finančních zdrojů. Konfiskace městských majetků, zavedení dědičné daně z piva a neuvěřitelná ochota šlechty k finančním ústupkům přinesly panovníkovi ohromné zisky, které vedly k potřebě úpravy Komory a další správy. Mimo jiné proto byla vydána Instrukce roku 1548. Celkový výnos konfiskátů je odhadován přes milion zlatých. Téhož roku nastupuje jako

místodržitel do Čech druhorozený syn krále Ferdinand, později zvaný Tyrolský, který během své vlády projevuje větší pochopení pro hospodářské těžkosti země než jeho otec. Ačkoli by se zdálo, že královským ziskem po roce 1548 došlo uzdravení hospodářství a financí, není tomu tak. Král předpokládal odvedení všech pokut k vlastním potřebám a nepočítal se sanací domácího hospodářství, popř. uhrazením dluhů. Finanční tíseň se měla krátkozrace řešit pouze novými půjčkami. Nebylo vůbec řešeno, že neustálé půjčky povedou pouze k další a hlubší krizi. Současně po roce 1547 dochází i úpravě mince v Království, kdy země přistupuje na krejcarový systém a je ukončena ražba pražského groše.

V padesátých letech se nám zachovaly soupisy příjmů a výdajů uskutečněných v Čechách a Horní Lužici, na nichž lze doložit platební bilanci. Velice často se do nového měsíce přenášel dluh z měsíce minulého, což znamená, že výdaje převyšovaly příjmy. Nicméně musíme konstatovat, že je to taktéž způsobeno, že velké příjmy, tj. daně, přicházely v pouze v určitém období. Nová zásadní krize království naplno propukla v roce 1555, kdy Komora sdělovala, že se do ledna téhož roku nevybral ani fenik ze zemí České koruny a dokonce nepřišel ani jeden příznávací list majetku, podle kterého by byla daň vybírána. V této situaci musela Komora jako už mnohokrát čelit domácím a zahraničním věřitelům, kteří hrozili, že budou užívat královské statky, případně zažalují rukojmí. Před koncem padesátých let začalo jednání panovníka s Jaroslavem z Pernštějna o odkoupení pardubického panství, přičemž měly být převzaty i některé dluhy představitele jedné z nejvlivnějších panských rodin. Celková částka se pohybovala nad půl miliónem kop míšeňských grošů. Opět bylo nutné organizovat celozemskou půjčku.

V posledních čtyřech letech vlády krále v šedesátých letech pozorujeme dokončení nákupu perňštejnského panství a předání moci Maxmiliánu II., který jej stírá po smrti na českém trůně. Rozdělením rakouských zemí mezi své tři syny přišel Maxmilián o významné finanční zdroje tyrolských stříbrných dolů. Tím se opět zvýšila důležitost příjmů z českého království a zintenzívněly snahy vyřešit zdárně existující berní chaos. Podle R Hildebranda činil státní dluh při nástupu nového císaře 12 miliónů zlatých.

Ferdinand I. nastoupil na trůn v království, které nebylo po dlouhá léta zvyklé na prosazování královské moci. Šlechta předpokládala, že panovník bude svou politiku hradit ze zahraničních zdrojů, pozvedne království a rozhodně nezmenší vydobytá práva stavovské obce. Ferdinandovy představy byly úplně opačné. V celkovém hodnocení musíme za úspěšnějšího považovat krále, kterému se podařilo zlomit hospodářskou moc měst, zavést trvalou daň z piva, mnohé byrokratické úřady apod. Úspěch rezistence šlechty v některých aspektech byl umožněn především rozložením moci, kdy si panovník nemohl dovolit proti

nim zakročit přímo. Jakmile měly stavovské elity pocit, že se děje újma jejich právům, dokázaly vystupovat až obdivuhodně jednotně. Ferdinand současně bohužel neprokázal moc široký rozhled, protože zisky žádal vždy urychleně odvést ke své potřebě a nestaral se o zlepšení situace, která by vedla i k lepším výběrům. Na druhou stranu dokázal mistrně využívat partikularismu jednotlivých zemí, což mistrně převedl při své volbě ve vztahu k vedlejším zemím Koruny.